

Индира Курбеџовић¹

Стране директне инвестиције као фактор раста и развоја привреде

The foreign direct investments as a factor of economic growth and development

Резиме

Проблем ниској раста и сјорној развоја привреде с којим се суочава Република Српска и Босна и Херцеговина се огледа у недостигају кинијала. Томе је допринијела и глобална економска криза, појраћена проблемима још из ранијих периода, ратним сукобима, застојем технолојом и сл. У ранијим периодима значајан прилив средстава у Републику Српску и Босну и Херцеговину био је у виду донација, те у виду задуживања код међународних финансијских организација што је достигао одређену границу. Чињеница да свим учесницима на тржишту недостигаје кинијал (држави, предузећима, становништву) без кога се не могу ријешити кључни развојни проблеми привреде, води нас ка страном директним инвестицијама као могућности придавања и обезбјеђивања појредној кинијала. Циљ је приказати значај страних директних инвестиција на земљу домаћина, и њихов утицај кроз позитивне и негативне ефекте. Како је страни кинијал, постоји у виду СДИ “заслужан” за привредни развој и просперитет великој броја земаља, иако ми требамо порадићи на привлачењу истој, искористићемо искуства других земаља и у извесним случајевима предузети мјере како би се заштитили од могућих негативних посљедица страних власника кинијала.

¹ Студент другог циклуса студија, indirakurbegovic@yahoo.com

Кључне ријечи: *недостатак капиталa, ситране директне инвестиције, привредни ојоравак, економски раст.*

Summary

The problem of the low growth and slow development that the economy of the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina are confronted is reflected in the lack of capital, which is also contributed by global economic crisis accompanied by the problems from earlier period, wars, outdated technology etc. Earlier, the significant inflow of RS's funds was in donations and borrowing from international financial organizations which reached a certain limit. The fact that all market participants lack the capital (government, enterprises, population), which is essential for addressing key development problems of the economy, leads us to the foreign direct investments as a possibility of obtaining and providing the necessary capital. The objective is to show the importance of the foreign direct investments for the host country and their impact on the same through their positive and negative effects.

Since the foreign capital (FDI) is 'responsible' for the economic development and prosperity of many countries, we need to work on attracting the same, use the experiences of the other countries and in certain cases take all necessary steps to protect ourselves from possible adverse consequences which might come out of foreign owners capital activities.

Crucial words: *the lack of capital, the foreign direct investment, the economic recovery, the economic growth*

Увод

Привредни раст подразумеје повећање агрегатне понуде и производње на нивоу националне економије изражено кроз укупан бруто домаћи производ (скуп добара и услуга остварених у једном периоду) у једној земљи, или у односу на број становника. Како се број становника такође мијења, раст производње по становнику представља праву мјеру економског напредовања једне земље. Појам привредног раста је ужи од појма привредног развоја, и представља његову компоненту. Привредни развој је економски и друштвени процес који обухвата привредносистемске и структурне промјене (институционалне, техничко-технолошке и друге). Без привредног раста нема привредног развоја, али не мора сваки привредни раст да буде и привредни развој. Током привредног развоја промјене у саставу привреде су разноврсне. Најизраженије су промјене у производном саставу, односно учешћу појединих дјелатности (пољопривреде и индустрије) у укупној производњи. На привредни развој једне земље утичу бројни и разноврсни фактори. Они потичу из саме привреде, из њеног природног окружења

гдје спада и становништво, као извор радне снаге за потребе привредног развоја. Затим је важно поменути и природне изворе као предмете рада, тзв. основне производне фондове као средства за рад и технолошки напредак чији се значај временом повећава. Захваљујући технолошком напретку разгранав се производња и појављују нове гране, које снажно доприносе развоју привреде и друштва у цјелини. Привредни развој има смисла само ако омогућује бољи животни стандард и егзистенцију становништву. Републици Српској и Босни и Херцеговини је, прије свега, неопходан привредни опоравак, тако да је помоћ у виду страних директних улагања пријекно потребна да би се уопште могло говорити о привредном расту и развоју. Полазна хипотеза истраживања (X0) се односи на унапријеђене пословних резултата привреде, квантитативно и квалитативно, опредјељењем за стратегију страних директних инвестиција. Помоћне хипотезе које су кориштене: X1 - страни капитал посматран у виду страних производних улагања у иностранству заслужен је за привредни развој и просперитет великог броја земаља. Отуда и сам привредни опоравак Републике Српске и Босне и Херцеговине захтијева активно ангажовање државе на привлачењу директних страних инвестиција; X2 - законска регулатива у нашој земљи још увијек обезбјеђује сигурност иностраним улагачима; X3 - привлачење *greenfield* инвестиција доводи до повећања стопе запослености, нивоа технолошког развоја, те се овом облику улагања треба посветити посебна пажња.

1. Стране директне инвестиције

Стране директне инвестиције (енг. Foreign Direct Investment – FDI) су основни облик међународног кретања капитала, један од најатрактивнијих облика међународне сарадње и остваривања развојних циљева земље домаћина. Оне се јављају када инвеститор који се налази у једној земљи (земљи поријекла) стиче активу у другој земљи (земљи домаћина), гдје се под активом подразумијевају средства и права којима једно предузеће располаже. Инвеститор обезбјеђује право својине, контроле и управљања над предузећем у које су уложена средства, у циљу остварења неког економског интереса. Ниво реализованих СДИ у некој земљи зависи, по многим, од њеног географског положаја, али и од њене стабилности, окружења, степена политичких и економских слобода и ризика, обезбјеђеног приступа локалном и регионалном тржишту, правне сигурности инвестирања, квалификоване и јефтине радне снаге, институционалне изграђености или, једноставније речено, од инвестиционо - атрактивне пословне климе у тој земљи (Ibreljić i Nuhanović, 2011, str. 70). У бездушној конкуренцији свака земља покушава понудити нешто посебно, нешто различито, нешто што други нису понудили или немају, све у циљу привлачења страних директних инвестиција.

Постоје три главне категорије СДИ:

Greenfield инвестиције подразумевају подизање потпуно нових производних погона, гдје се на страни тржиште углавном доноси нова технологија, нови начини управљања и контроле, а неријетко и сам менаџерски кадар.

Сјајање са већ постојећим компанијама (merger) претпоставља фузију два једнака партнера, док се *куповина (aquisition)* може схватити као преузимање већинског пакета акција (majority aquisition) или куповину мањинског дијела компаније (minority aquisition).

Заједничка улагања (Joint venture) се односе на споразум о заједничком раду на пројекту двије или више страна, било да је ријеч о уговорним улагањима или инвестирању у облику концесија.

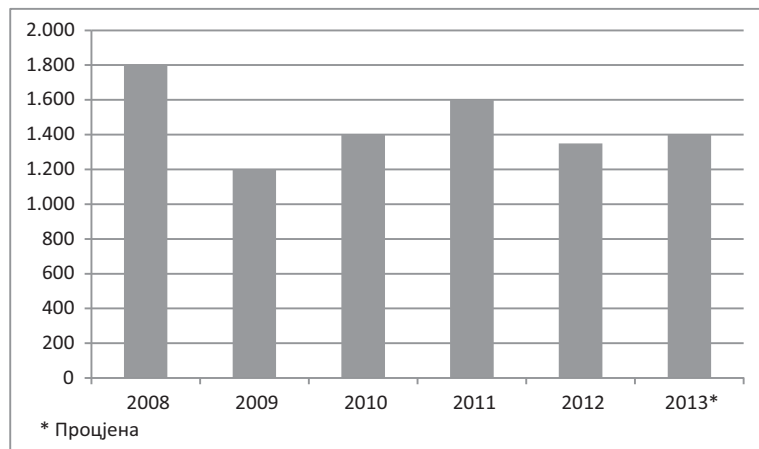
Концесије се односе на право кориштења природног богатства које домаћем, односно страном лицу –концесионару, уступа надлежни државни орган- концедент, под посебно прописаним условима и за одређени временски период. Најпознатији облик концесије којим се утврђују међусобни односи учесника у реализацији пројекта је *B.O.T. System* (Ковачевић, 2000, стр. 54). Б.О.Т. модел (изградња, користи, предај) се најчешће примјењује код реализације капиталних инфраструктурних објеката, као што су путеви, жељезнице, аеродроми, мостови, термо и хидроелектране, објекти водоснабдијевања и др.

2. Обим, динамика и структура страних директних инвестиција

Обим директних инвестиција у некој земљи није једноставно утврдити. Поред основног износа капитала који се уноси у једну земљу у виду директних улагања, овдје треба укључити још неке износе: дио профита који се реинвестира и износ средстава који је прикључен на локалном финансијском тржишту (Јовановић Гавриловић, 2010, стр. 200). За стране директне инвестиције су карактеристичне велике осцилације како у обиму, тако и у географској усмјерености и гранској структури. Чак и мали поремећаји у свјетској привреди и политичким односима утичу на понашање инвеститора. Свјетска економска криза је негативно утицала на СДИ, те довела до њиховог смањења на глобалном нивоу. У кризној 2008. години у свијету је забиљежен привредни пад од 1,1 % БДП-а, без посла је остало 36 милиона запослених, што је наравно утицало и на пад СДИ за 20%. Укупан прилив СДИ на глобалном нивоу 2012. године износио је 1.350,9 милијарди долара када је и забиљежен пад од 18,3% у односу на 2011. годину (UNCTAD, 2013). Пад прилива СДИ је највише захватио развијене земље, у односу на претходну годину забиљежено је 32%, а најгоре су прошле водеће земље Европске уније Белгија и Њемачка са 96%. Сам пад је посљедица слабљења макроекономског окружења.

Графикон 1.

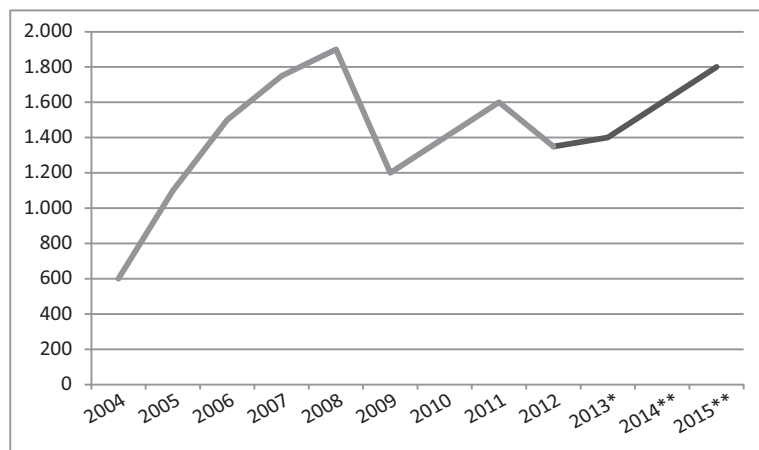
Укупан прилив СДИ на глобалном нивоу (милијарде долара)

Извор: UNCTAD, *World Investment Report, Global Investment Trends*

Очекивања по питању токова СДИ у наредне двије године су оптимистична. Наиме, пројекције UNCTAD указују на умјерен, али стаалан раст. Приливи СДИ у 2014. години би према предвиђањима износили 1.600 милијарди долара, односно 1.800 милијарди долара прогнозираних у 2015. години. Такође се очекује постепени раст БДП-а и трговине на глобалном нивоу, посебно у земљама у развоју које су 2012. године по први пут апсорбовале више СДИ од развијених земаља.

Графикон 2.

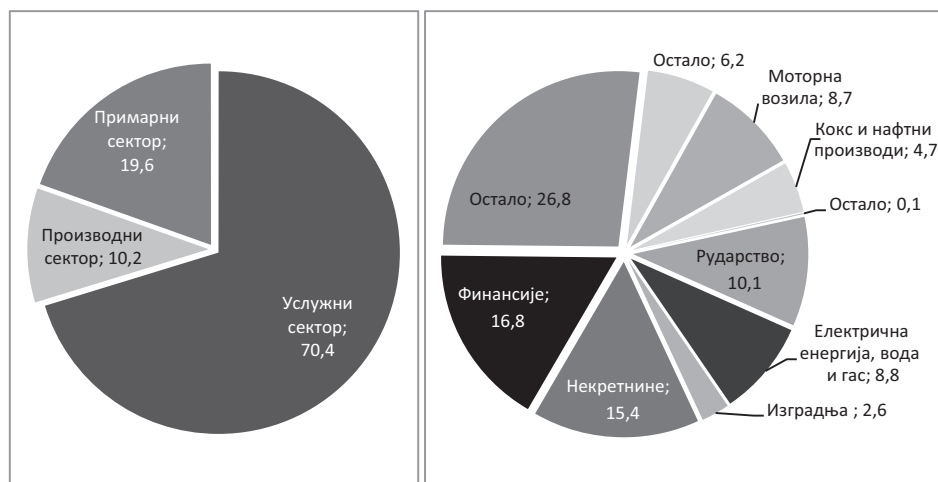
Глобални токови СДИ, 2004-2012 као и пројекције за период 2013-2015. године (милијарди долара)

Извор: UNCTAD, *World Investment Report 2013, Global Investment Trends*, p.19.

Од саме вриједности инвестиционих улагања, важнија је њихова структура која је уско везана за стопу запошљавања.

Графикон 3.

Кумулативна вриједност СДИ - по секторима/ индустрији, 2012.

Извор: UNCTAD, *World Investment Report 2013, Global Investment Trends*, p.11.

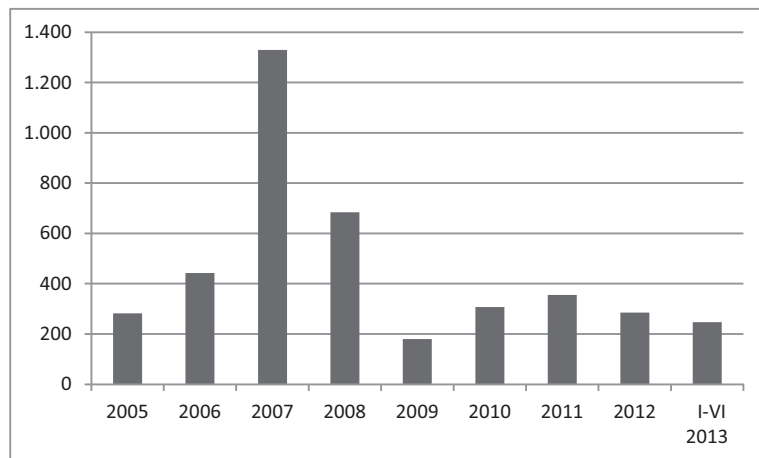
Падом у СДИ 2012. години је најмање погођен услужни сектор а највише примарни сектор, док је у производном сектору дошло до највишег смањења СДИ у апсолутном износу, што потиче из самог смањење броја *greenfield* пројеката.

3. Стране директне инвестиције у Републици Српској и Босни и Херцеговини

Према годишњим подацима Централне банке БиХ (ЦББХ), укупна вриједност директних страних улагања у Босну и Херцеговину до децембра 2012. године износила су 5,6 милијарди евра. У структури страних директних инвестиција, за период мај 1994, децембар 2012. године, власнички удјели и задржане зараде су износили 4 милијарде евра, а остали капитал (међукомпанијски зајмови, обвезнице, инструменти тржишта новца, трговински кредити и остала дуговања) 1,6 милијарди евра.

Графикон 4.

Токови директних страних инвестиција у БиХ, (милиони евра)

Извор: Централна банка БиХ,

*Прво полугодичје 2013, прелиминарни подаци са процјењеним задржаним зарадама

У 2007. години, Босна и Херцеговина је захваљујући приватизацији великих државних предузећа имала прилив од 1,3 милијарде евра, највећи износ забиљежен у посљедњих осамнаест година. У 2008. години, прилив СДИ од 684 милиона евра, без очекиване приватизације, може се сматрати задовољавајућим, нарочито ако се узме у обзир структура самог улагања. Улагање у производни сектор, високо учешће *greenfield* инвестиција које за собом повлачи нову технологију и нова радна мјеста сматра се позитивном структуром улагања. У 2009. години, утицај свјетске економске кризе се одразио на прилив СДИ. Према подацима Централне банке БиХ, у 2010. и 2011. години је забиљежен пораст директних страних улагања. Прилив СДИ у 2010. је повећан за 70,5 % у односу на 2009. годину, са регистрованим износом од 307 милиона евра док је прилив у 2011. години имао вриједност од 355 милиона евра, што је представљало 2,7% БДП-а и повећање од 15,7% у односу на 2010. годину. Нажалост, и поред обећавајућих процјена, СДИ у 2012. години су смањене су за 18% на глобалном нивоу, а када је ријеч о земљама Југоисточне Европе, износ СДИ је готово преполовљен, што је прије свега посљедица смањења инвестиција из земаља Европске уније, које се суочавају са посљедицама глобалне кризе. У Босни и Херцеговини 2012. године СДИ су износиле 285 милиона евра што је представљало смањење на 2,2% од БДП-а, или смањење за 19,6% у односу на 2011. годину. Међутим, *UNCTAD* очекује позитиван тренд СДИ тако да можемо очекивати раст што би за Босну и Херцеговину било од великог значаја, нарочито када је ријеч о улагању у производни сектор.

Табела 1.

Најзначајније земље инвестицијори у БиХ
мај 1994, децембар 2012. Укупан износ инвестиција 5,6 милијарди евра

Редни број	Земља	Износ (милиони евра)	% удио у збиру
1.	Аустрија	1.337	23,8
2.	Србија	959	17,1
3.	Хрватска	754	13,4
4.	Словенија	524	9,5
5.	Русија	471	8,4
6.	Њемачка	309	5,5
7.	Швајцарска	257	4,6
8.	Холандија	168	3,0
9.	Турска	149	2,7
10.	Луксембург	139	2,5
11.	Остале земље	539	9,6
	УКУПНО	5.606	100

Извор: Централна банка БиХ

Најзначајнији удио страних инвестиција у Босни и Херцеговини у 2012. години је регистрован у производњи (41%), банкарству (23%), и трговину (21%), док су најзначајније инвестиције до краја 2010. године биле из Телекома Србије, А.Д Београд, *Utkio Banko*, Инвестиционе групе из Литваније, *ArcelorMittal* Холдинга АГ из Швајцарске, *OAD Neftegazovaja Innov. Korp. Moskva* из Русије, *Hypo Alpe-Adria Bank AG* из Аустрије, хрватски “Телеком”, хрватске “Поште”, Загребачка банка, *Kastamonu Entegre Agac Sanayi ve Tic.* из Турске, *LIVAR d.d.*, *Ivančna Gorica* из Словеније и *Asamer Zement Holding* АГ из Аустрије. У посљедње вријеме примјетан је снажан улазак руског капитала у БиХ. Руси су преузели *Volksbank BH* која сада послује као *Sber banka*, *NIS (Gaspromnjeft)* је од аустријског *OMV*-а преузео 22 бензинске пумпе. Руски *Zarubreznjeft* је власнички преузео Рафинерију нафте у Броду у коју је према процјенама инвестирао 560 милиона евра. Агензија за унапређење страних инвестиција БиХ (*FIPA*) изабрала је за најзначајније инвеститоре БиХ за 2012. годину предузеће *Granimir&Co* д.о.о Међугорје у категорији *greenfield* инвестиција. *Fl Wood* д.о.о Фоча изабран је као најзначајнији инвеститор у категорији аквизиција а у категорији отварања нових радних мјеста изабрана је *Alpina-Bromy* д.о.о Тешањ, док је *Sisecam Soda* д.о.о Лукавац најзначајнији инвеститор у категорији заједничко улагање. (Pendek, 2013)

У 2012. Години, Република Српска се налази у негативној зони привредног раста, а пад су забиљежили кључни сектори као што су пољопривреда (6,1%), електроенергетика (3,7%) и прерађивачка индустрија (3,5%). По-

четак 2013. године биљежи наставак пада индустријске производње, грађевинарства и куповне моћи становништва, док тренд раста стопе незапослености и броја пензионера ствара додатни притисак. Евидентно је да сама економска ситуација у Републици Српској и Босни и Херцеговини не оставља пуно простора оптимизму, јер се не назире економски раст о чему најбоље свједоче негативне бројке на тржишту рада, те остварени дефицит текућег рачуна БиХ, који је досегао износ од 2,45 милијарди КМ у 2012. години. С обзиром на то да нема назнака да ће се успоставити политичка стабилност до наредних општих избора, не можемо очекивати никакав значајнији помак када су у питању унутрашњи подстицаји за развој економије.

У наредном периоду ће босанскохерцеговачке перформансе углавном зависити од спољних фактора, прије свега од опоравка економије у еврозо-ни.² Нужно је побољшати пословну климу, порадити на конкурентности и на привлачењу СДИ, што би могло значити излаз из овакве економске ситуације и привредни опоравак. Босна и Херцеговина је привукла одређени, али не и задовољавајући износ страних инвестиција. Недовољно је улагања у праву производњу, а релативно много у банкарски сектор и услужне дјелатности. Најбоље ефекте на националну привреду би имале *greenfield* инвестиције, нарочито извозно оријентисане, а таквих пројеката је најмање. Узмимо за примјер изградњу нових фабрика гдје би се при самој изградњи ангажовали домаћи грађевинари, гдје би се материјал куповао на домаћем тржишту и што би значило нова радна мјеста, нову технологију те боље методе управљања. Страна улагања која се односе на саму промјену власника предузећа и нису од претјераног утицаја, нема изградње, нема новог запошљавања, често се сусрећемо и са смањењем броја запослених.

4. Позитивни - негативни ефекти страних инвестиција

Уговор о заједничком улагању Републике Србије и *Fiat Group Automobiles S.P.A Italija* (у даљем тексту ФГА) је значајно утицао на сами опоравак Републике Србије, те нам потврђује почетну хипотезу да стратегија СДИ обезбјеђује боље резултате привреде. У овом случају значај се огледа у расту производње, извозу и отварању нових радних мјеста која су обезбијеђена за регион Крагујевца. Сам регион је доживио убрзани економски развој и прави “инвестициони бум”, постао сајамски град, највеће градилиште у Србији, те се са 137. мјеста подигао на треће. Крагујевац се нашао у групи “града будућности”, са здравим пословним окружењем и позитивном климом која погодује започињању посла и развоју иновативности, чему су допринијеле и бројне подстицајне мјере, те уложена средства у инфраструктуру.

² Бранимир Мујца, предсједник савјета страних инвеститора у БиХ.

Задовољни постигнутим резултатима и убиљежавајући успјешну пословну годину, планирана је производња два нова модела, што указује на добре резултате компаније на простору Републике Србије и повлачи за собом нова, додатна радна мјеста иако у наредном периоду нису планиране веће инвестиције. Од оснивања до данас, уложено је преко милијарду и двјеста милиона евра, а запослено више од 3.000 радника, што компанији даје епитет једног од највећих послодаваца у Србији. Додатни капитал из иностранства сматра се позитивним ефектом, како због поменутих радних мјеста, тако и због повећања стопе привредног раста и могућности ефикаснијег кориштења постојећих домаћих ресурса. Инвестиције у запослене биле су један од кључних фактора у пословању у претходној години. У прилог овој тврдњи је и податак да је отворена ординација за заштиту здравља радника у оквиру фабрике, намијењена свим запосленима у којој радници обављају систематске и периодичне прегледе. Ординација је осмишљена и као савјетовалиште за унапређење радне околине и радног мјеста. “*Fiat* је у Србију донио и потпуно нову организацију посла, која подразумејева четвородневну радну неђељу, са десетсатним радним временом. Четвородневна радна неђеља уведена је како би се обезбједила максимална искоришћеност инсталиране опреме. Десетсатно радно вријеме у Србији до сада никада није примјењивано, иако се на тај начин обезбјеђује боља продуктивност запослених и знатно боља флексибилност организације посла”, истиче Антонио Чезаре Ферара, генерални директор *Fiat* аутомобил Србија. Поред нове организације посла са страним инвестицијама је дошла и нова технологија, њено прилагођавање конкретним условима, могућност преквалификације и обучавање већ постојеће радне снаге. Извоз *Fiat* аутомобила Србије је у значајној мјери допринио унапређењу српске привреде и смањењу спољнотрговинског дефицита. За десет мјесеци је извезено возила укупне вриједности 1,282 милијарди евра, што је компанију сврстало на прво мјесто листе највећих српских извозника, према подацима Министарства финансија из овог мјесеца. Тако је вриједност деветомјесечног извоза модела *Fiat 500 L* у САД пет пута већа него у истом периоду прошле године. Оно што стимулише извоз јесте већ позната марка на тржишту и дугогодишња пословност. Такође је важно напоменути да је долазак *Fiat* позитивно утицао на развој индустрије аутодијелова, на његово ширење те побољшање квалитета да би се задовољиле потребе производње аутомобила по европским стандардима. Индустријска производња У Републици Србији у августу 2013. године већа је за 5,7 % у односу на август 2012. године, а у односу на просјек 2012. Године, већа је за 5,6 %.

Поред свих позитивних ефеката које страни капитал и стране инвестиције имају на земљу домаћина, не треба занемарити ни њихове негативне

ефекте и ризике. Ту можемо сврстати немилосрдно исцрпљивање домаћих природних ресурса, нарочито се сусрећемо с проблемом уколико се ради о необновљивим ресурсима (руде, нафта) и споро обновљивим ресурсима као што су шуме.

Затим имамо појаву тзв. трансферне цијене (цијене која се примјењује при размјени између матичне компаније и њених афилијација) којом се на прикривен начин износи профит из земље прије него што је и декларисан, чиме се избјегава плаћање пореза. Нешто слично смо имали у случају “Бирача” и “Балкана”. Под утицајем страног капитала, нарочито када су у питању директне инвестиције, привреда се развија према потребама и интересима странаца, а не води се рачуна о националним циљевима економског и друштвеног развоја због чега може доћи до деформисане привредне структуре (Јовановић Гавриловић, 2010, стр. 205). Страни капитал искориштава домаћу инфраструктуру, у чијем стварању није учествовао, долази и до повећања технолошке зависности од иностранства. Такође се можемо сусрести с проблемом уколико дође до наглог повлачења страног капитала, привреда доживљава крах и велики број људи остаје без посла, или сама уцјена да ће доћи до повлачења капитала, постављени захтјеви држави због остварења неких личних интереса страног инвеститора. Држава, значи, не треба да буде само неутрални, незаинтересовани посматрач дјеловања страних власника капитала, него треба да има у виду све ове негативне ефекте и масу других с којима се може сусрести, те да их својим политикама и прописима умањи: треба водити рачуна о дугорочним интересима, о стварању услова за квалитетан привредни раст. Првенствени задатак државе у економској области је да створи повољну пословну климу која ће погодовати како домаћим, тако и страним инвеститорима, да изграђује и прилагођава привредни систем који ће обезбједити да предузетници, радећи добро за себе, раде добро и за националну³ привреду. Када се јаве конфликти између интереса предузетника и националних интереса, држава је та која треба да заштити добро схваћене националне интересе.

5. Атрактивни сектори за инвестирање

Када је ријеч о могућностима, да није ријеч о нашој пристрасној оцјени свједочи и студија Свјетске банке, односно њене афилијације MIGA (Мултилатерална агенција за гарантовање инвестиција). У студију која је објављена маја 2006. године: *Benchmarking FDI Opportunities, Investment Horizons: Western Balkans* износи се оцјена да за многе садашње и будуће инвестито-

³ Термин: национални у овом контексту има државно - правно значење.

ре Западни Балкан⁴ представља подручје захвално за пословну активност. Оваква оцјена заснива се на сљедећим чињеницама:

- ради се о тржишту у развоју са око 150 милиона потрошача;
- ове земље су пред вратима Европске уније;
- постоји мрежа међусобних споразума о слободној трговини, а разматра се и могућност да ова мрежа прерасте у мултилатерални аранжман;
- повољни су услови за пословање и у погледу трошкова радне снаге с обзиром на то да су плате у неким дијеловима овог региона ниже за 30-50% него у Чешкој и Мађарској;
- обиље квалификованих радника, који су професионални, радни, високо технички образовани, са познавањем страних језика;
- локални избори сировина;
- брзо унапређивање инвестиционе климе (MIGA, 2006).

MIGA посебно анализира услове за стране инвестиције у овом региону у два сектора: производња хране и пића и аутомобилска индустрија.

Босна и Херцеговина посједује природне ресурсе и услове који стварају врхунски амбијент за пољопривредну производњу, укључујући и расположивост јефтине радне снаге, земљишта и др. природних ресурса, као и погодну климу, те дугогодишњу традицију и искуство у пољопривреди. Огромни пољопривредни потенцијали су само дјелимично искориштени упркос значајним људским и природним ресурсима. Снажан развој и константан раст производње који карактеришу босанскохерцеговачки пољопривредни сектор су знатно испод својих реалних могућности и очекиваних резултата. Већина прехрамбених производа се увозе, нарочито пшеница, месни и млијечни производни и воћни сокови. Недовољна финансијска средства потребна за модернизацију свих сегмената пољопривредне производње (замјена застарјеле технологије и опреме) је један од главних ограничења за бржи развој овог сектора. Међутим, босанскохерцеговачки пољопривредни сектор пружа огромне могућности за потенцијалне инвеститоре што би и БиХ донијело позитивне резултате, било да је ријеч о запошљавању радне снаге, о новој технологији, повећању извоза, или било ком од позитивних ефеката које смо већ поменули. Као предности БиХ за стране инвеститоре, наводи се монетарна стабилност: Централна банка БиХ одржава монетарну стабилност у складу са аранжманом валутног одбора (1KM: 0,51129 €). Законски прописи који се односе на страна улагања су веома либерални, присутне су и царинске повластице, пореска ослобађања, слободне зоне, фонд за заштиту страних улагача. Такође имамо развијен банкарски сек-

⁴ Западни Балкан је новокомпоновани географско-политички назив за шест земаља: Албанија, Босна и Херцеговина, Македонија, Србија, Црна Гора, (Хрватска).

тор, најнижу стопу инфлације у Југоисточној Европи, те традиционалне везе са Западном Европом.

У производњи аутодијелова, Босна и Херцеговина је имала доста искуства и дугу традицију, нарочито у склапању аутомобила намијењених западним тржиштима. До 1992. године, *Volkswagen* је производио путничке аутомобиле и комерцијална возила у фабрици у близини Сарајева, док су предузећа “Космос” из Бање Луке и “Соко” из Мостара производила аутобусе. Рађени су и квалитетни куглични лежајеви за чувени шведски *SKF*. Главни разлози зашто изабрати Босну и Херцеговину као дестинацију за улагање у њен аутомобилски сектор су: стратешки положај - географска близина производној аутомобилској бази и Европи пружа страным инвеститорима ниске трошкове дистрибуције и благовремену испоруку производа, постојање института за истраживање и развој (шест машинских факултета), квалитет производње - *ISO* и индустријски сертификати, расположивост извора енергије и др.

Позитивни примјери су стране банке које су уложиле значајна средства у босанскохерцеговачки банкарски сектор. *HVB Central Profit Bank*, *Hypo Alpe-Adria-Bank*, Нова Љубљанска банка, *ProCredit Bank*, *Raiffeisen Bank*, *Turkish Ziraat Bank*, *UniCredit* Загребачка банка БиХ, *Sberbank*, *Zepter Commerce Bank* су стране банке које су присутне у земљи. Ослањајући се на своје анализе, 27. септембра 2013. године агенција *Standard Poor's* потврдила је кредитни рејтинг Босне и Херцеговине “Б са стабилним изгледима”.

Енергетски сектор је један од најснажнијих босанскохерцеговачких сектора, са огромним потенцијалима и могућностима за даљњи развој и улагања. Босна и Херцеговина је чланица Енергетске заједнице Југоисточне Европе која је основана у новембру 2002. године како би се проширило унутрашње енергетско тржиште Европске уније на Југоисточну Европу и шире.

Босна и Херцеговина посједује различите аутохтоне изворе енергије, попут:

- основни извор примарне енергије у БиХ је угљен (мрки угаљ и лигнит) с процијењеним резервама од 10 x 10⁹ тона;
- хидро потенцијал који износи 6 000 MW, се користи у висини од само 35%;
- према урађеним обимним анализама, постоји значајан потенцијал енергије вјетра;
- извори сировина за производњу енергије из биомасе су веома повољни, укључујући око 1,5 милиона m³ шумских остатака и остатака дрвне индустрије (дрвни отпад, пиљевина, ивер итд.);
- могућности за експлоатацију геотермалне и соларне енергије су доступне у великој мјери, али још увијек нису истражене и искориштене;

- прелиминарна истраживања нафте и плина указују на постојање перспективних наслага на великом броју мјеста у БиХ (резерве се процјењују на око 50 милиона тона нафте) (Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini, 2013)

Најпознатији природни ресурс БиХ је дрво: 53% територије је прекривено шумом која се користи за прераду дрвета и производњу намјештаја.

Шуме и шумско земљиште се простире на површини од 2.709.800 хектара. Проблем је неискоришћеност на прави начин, те злоупотреба природног богатства било кроз непланску сјечу, изазивање пожара или разне друге начине. Босна и Херцеговина извози много више производа из нижих фаза прераде него готових производа, у 2012. години само 7,6% од укупног износа извоза се односило на финалне производе од дрвета. Треба се усмјерити на производњу, јер једни смо од ријетких који за то имају могућности. Структура и врсте производа дрвне индустрије врло су разнолики, тако да је скоро сваки производ који се производи у свијету могуће произвести и у БиХ. Стратегија сектора је што већа финализација производње и извоз виших фаза прераде, тако да је интерес сектора за сарадњу са ино партнерима инвестиционо улагање у фабрике плоча и фабрика намјештаја, за нас би то били позитивни ефекти кроз изградњу нових фабрика, те кроз нова постројења. Извоз из БиХ би требало усмјерити ка намјештају и елементима за намјештај, вратима, прозорима, подовима, паркетима, грађи, монтажним дрвеним кућицама, брикету, а мање ка извозу балвана и обловине.

Метални сектор у БиХ има дугу историју, велике потенцијале, те посједује природну конкурентску предност. Поред наведених, имамо још атрактивних сектора за инвестирање што није предмет овог рада, али се може пронаћи на веб-страници Агенције за унапређење страних инвестиција у БиХ.

6. Извоз - увоз

Укупан обим спољнотрговинске размјене у 2012. години износио је 23,11 милијарди КМ, што је за 636,64 КМ, или 2,68 % мање у односу на обим размјене остварен у 2011. години. У истој години је увезено робе у вриједности од 15,25 милијарди КМ, што је за 1,76% мање у односу на 2011. годину. Истовремено, укупан извоз износио је 7,86 милијарди КМ и биљежи пад од 4,43%. Тако је трговински дефицит износио 7,39 милијарди КМ, што је за 1,26% више у односу на 2011 годину. Покривеност увоза извозом у 2012. години је 51,52%, што је за 1,44% мање у односу на исти период претходне године (Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa, 2012). Посматрано по географској структури, ЕУ је и даље наш главни спољнотрговински

партнер, тако да она у укупном обиму робне размјене учествује са 50,67 %, затим земље потписнице Споразума “СЕФТА 2006”⁵ са учешћем од 27,37%, док се 21,97% односи на остале земље у укупном обиму размјене.

Робна размјена у агроиндустријском сектору: у 2012. години вриједност увоза пољопривредних производа износила је 2,45 милијарди КМ, при чему је увоз истих забиљежио пад од 13,65% у односу на 2011. годину. Стопа учешћа пољопривредних производа у укупном босанскохерцеговачком увозу ове године је 16,06% што је и даље много с обзиром на могућности домаће производње које имамо. Вриједност босанскохерцеговачког извоза пољопривредних производа у посматраном периоду је износила 705,92 милиона КМ, гдје је исти забиљежио раст од 2,45% у односу на извоз из претходне године.

Извоз пољопривредних производа у укупном босанскохерцеговачком извозу учествује са 8,98%. Покривеност увоза извозом у посматраном периоду износила је 28,81%. Интересантна чињеница јесте да имамо грана на тржишту које су преплављене увозним производима, а исте такве имамо и у домаћој индустрији.

7. Привлачење страних директних инвестиција

Несигуран опоравак привреде, високи буџетски дефицит и смањење кредитног рејтинга већег броја земаља у еврозони значајно су утицали на слаб опоравак и осцилације у улагањима у Босни и Херцеговини. Босна и Херцеговина се налази на 131. мјесту по лакоћи пословања, док су земље из окружења далеко боље рангиране. Од догађаја које треба споменути и који је од значаја за СДИ јесте смањење кредитног рејтинга БиХ 30.11.2011. године. Интернационална кредитна агенција *Moody Investor Service* је објавила годишњи извјештај дана 2. децембра 2013. године према коме је суверени кредитни рејтинг остао исти “Б3 са стабилним изгледима” (Centralna banka BiH, 2013). Систем јединственог евидентирања и извјештавања о регистрацијама СДИ у Министарству вањске трговине и економских односа би требао да унаприједи систем регистрације свих страних инвеститора и њихових улагања у БиХ. Скраћење и поједностављење процедуре регистрације је један од позитивних примјера измјене и побољшања законске регулативе, јер превише компликована администрација је свакако проблем страним инвеститорима.

⁵ СЕФТА- *Central European Free Trade Agreement* - трговински споразум који данас дефинише јединствену зону слободне трговине у југоисточној Европи ; између Албаније, Босне и Херцеговине, Македоније, Молдавије, Србије, (Хрватске), УНМИК-а у име Косова и Метохије и Црне Горе.

Основно ограничење за озбиљнији прилив страних директних инвестиција је још присутан висок ниво политичких и економских ризика у земљи. Према резултатима америчке осигуравајуће куће “Marsh”, те консултантске компаније “Maplecroft”. “Мапа политичких ризика” показује да је БиХ у поређењу са земљама из региона, најризичнија за улагање. Квантитативно изражено наша земља је оцијењена са 5,53 (од 10 могућих), док је, примјера ради, Хрватка добила 6,85 и Србија 6,19 бодова. У извјештају се појашњава да се у политички нестабилним подручјима предузетници суочавају са највећим шансама да би, примјера ради, њихови сарадници могли да буду жртве политичког насиља. Недовољна изграђеност инфраструктуре се такође може навести као проблем са којим се суочавамо. Затим, имамо и недогољну информисаност страних инвеститора. То значи да треба порадити на разним програмима промоције како би се инвеститори упознали с богатствима и могућностима наше земље. Требамо искористити компаративне предности које имамо (аутомобилска, металска, текстилна, дрвопрерађивачка и дрвна индустрија). Кластеризација би могла надвладати слабости инвестирања која су до сада постојале.

Већина економских теоретичара се позива на Портерову дефиницију која кластере означава као “географски усмјерене групе међусобно повезаних предузећа и институција у одређеном сектору, која повезује заједништво и комплементарност.” (Porter, 1990).

Литература

- Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press.
- Ibreljić, I. i Nuhanović, S. (2011). Strane direktne investicije u funkciji ekonomske transformacije ekonomske strukture zemalja jugoistočne Evrope. *U zbornik radova sa druge međunarodne naučne konferencije Ekonomija integracija - Izazovi i perspektive integracija zemalja jugoistočne Evrope*. Tuzla: Ekonomski fakultet.
- Јовановић-Гавриловић, П. (2010). *Међународно њословно финансирање*. 13. измењено изд. Београд: Економски факултет.
- Ковачевић, Р. (2000). *Облици и механизми сџраних улајања: Сџрана улајања-њословно-аналииички љрисџуј*. Београд: Универзитет “Браћа Карић”.
- Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa. (2012). *Analiza vanjskotrgovinske razmjene BiH za 2012. godinu*.
- MIGA. (2006). *Benchmarking FDI Opportunities, Investment Horizons: Western Balkans*.
- Pendek, A. (2013). Izbior stranog investitora BiH. *Oslobođenje*(10. decembar).
- UNCTAD. (2013). *World Investment Report: Global Investment Trends*.
- Centralna banka BiH. (2013). *Kreditni rejting BiH*.